

УДК 351.74

В. А. Греченко

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ КАДРІВ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Досліджено основні аспекти підготовки кадрів поліції, принципи, програму, форми та методи цієї підготовки. Показано роль МВС, губернаторів у реалізації професійної підготовки поліції.

Ключові слова: поліція, професійна підготовка, кадри, Міністерство внутрішніх справ.

Реформа поліції у Російській імперії 60–80-х рр. XIX ст. внесла багато позитивних моментів у структуру і діяльність поліцейських органів [1, с. 8], але на початку ХХ ст. знову виникла нагальна
© Греченко В. А., 2013

потреба у проведенні перетворень. Особливо це стосувалося професійної підготовки поліцейських кадрів. Наприкінці XIX ст. на освіту кожного філолога витрачалося до 35 000 руб., медика – більше 25 000, юриста – до 20 000, простого офіцера – до 10 000 руб., тоді як на фінансування поліцейських кадрів з казни не виділялося жодної копійки [2, с. 41]. Позбавлені необхідних юридичних знань, службовці поліції були безсилі розібратися в питаннях кримінальної практики і припускалися помилок. На початку XX ст. зростання числа крадіжок і грабунків удвічі випереджало приріст населення, а тілесних ушкоджень – у сім разів (на 171 %) [3, с. 38]. Основним способом зміцнення поліції було збільшення її штатної чисельності. Кожен другий чиновник у Російській імперії на початку XX ст. був поліцейським [4, с. 11]. Але існувала суттєва проблема – як зробити ці кадри професійними, належно підготувати їх?

Питання підготовки кадрів для поліції тобто періоду досліджували К. Д. Іванов, Ю. О. Єршов, М. В. Кольцова, О. О. Костилев, Х. Х. Лойт, Р. С. Мудукаєв, М. І. Сізіков, Ю. А. Холод, В. М. Чисніков, Д. І. Шинджикашвілі, О. Н. Ярмиш та ін. Більшість з дослідників аналізували загальноросійський матеріал, тоді як подібні процеси на українських землях досліджені достатньо фрагментарно. У зв'язку з цим автор поставив своєю метою дослідження основних аспектів професійної підготовки поліцейських кадрів в українських губерніях Російської імперії на початку XX ст.

Якщо говорити про стан професійної підготовки поліції на початку XX ст., то треба зазначити, що багато що робилося зусиллями окремих губернаторів. Розуміючи незадовільний стан речей, вони прагнули підняти загальноосвітній рівень нижчих чинів поліції. За їх ініціативою відкривалися школи для урядників і поліцейських стражників. У цих школах читалися лекції і у розшуковій справі. У більшості своїй школи для нижчих чинів поліції були організовані погано. У них не було правильно розробленої програми навчання, а викладачами були особи, обтяжені своїми безпосередніми обов'язками [5, с. 74].

Крім того, багато з тих, хто поступав на навчання, були настільки не підготовлені, що їх доводилося навчати грамоті та арифметиці. У Російській імперії станом на межу XIX–XX ст. була відсутня яка-небудь *система* у підготовці поліцейських чинів до виконання своїх обов'язків. Якщо хтось уперше поступив на службу в поліцію, він з першого дня починав свою службу як поліцейський. Департамент поліції не передбачав централізованого виділення коштів для організації спеціальної підготовки. На місцях ці питання вирішувалися самостійно і, як правило, спеціальна підготовка здійснювалася вже в ході самої служби у вигляді вказівок і роз'яснень начальника. Заповнити пропуски в освіті та професійній підготовці Міністерство внутрішніх справ намагалося за допомогою

ознайомлення чинів поліції із спеціальними методами і прийомами розшукової та слідчої роботи на сторінках офіційних відомчих періодичних видань і випуском спеціальної літератури [6, с. 18].

Тому актуальним стало питання про навчальний центр для фахівців розшуку, оскільки працівники розшукових відділень не були підготовлені до кримінально-розшукової діяльності. Одним з кроків на цьому шляху було відкриття в м. Санкт-Петербурзі в серпні 1908 р. спеціальних 2-місячних курсів з підготовки кандидатів на посади начальників розшуку.

Для викладання використовувалися програми інструкторських курсів німецької, французької та австрійської поліції. У програму навчання входили наступні предмети і практичні заняття: 1) державне і поліцейське право; 2) кримінальне право; 3) судова медицина; 4) методи реєстрації злочинців; 5) прийоми кримінального розшуку; 6) прийоми самооборони; 7) ознайомлення зі зброєю і вибуховими речовинами; 8) ознайомлення з гримом і переодяганням; 9) тайнопис злочинців (шифри і дешифрування); 10) розбір визначних розшукових справ; 11) присутність, по можливості, під час розтину трупів у якій-небудь визначній справі з поясненнями професора Д. А. Косоротова; 12) відвідування поліцейського музею та інших установ; 13) практичні заняття з фотографії і «Словесного портрета», антропометрії, дактилоскопії, зі зняття зліпків і малюнків слідів, з дослідження документів та ін.; 14) прийоми дресирування собак для захисних, сторожових і розшукових цілей; 15) практика дізнання (показове дізнання на місці із складанням зразкових слідчих актів, описів, довідок); 16) практика розшуку і висліджування злочинців [5, с. 76]. Кримінальну реєстрацію на курсах читав досвідчений працівник розшуку В. І. Лебедев, який надав видав свої лекції окремою книгою [7].

Слід зазначити, що працівники розшукових відділень до зарахування у штати не проходили спеціальної оперативно-розшукової підготовки. Підвищенням їх професійного рівня займався сам начальник відділення шляхом читання лекцій і ознайомлення з відповідними наказами та інструкціями [8, с. 13].

Зараховані кандидати проходили курс навчання від двох тижнів до одного місяця (городові навчалися впродовж двох тижнів, околоточні наглядачі – більше місяця) [9, с. 5–9]. Процес навчання чиновників на класні посади вівся окремо від підготовки поліцейських наглядачів і городових, і відрізнявся більшою тривалістю (2–3 місяці) і складністю програми. Кандидати на посади класних чиновників вивчали чинне кримінальне і адміністративне законодавство і ряд спеціальних дисциплін, наприклад, антропометрію [10, с. 262].

Після успішного проходження випробування, за поданням градоначальника, кандидати зараховувалися в резерв класними і нижніми чинами, і в міру відкриття вакансій поповнювали поліцейські

підрозділи. На околиці міста посилалися служити сімейні поліцейські, тому що вартість житла там була дешевшою [11, с. 85].

У резервах (так називалися школи підготовки поліції) в обов'язковому порядку повинні були проходити навчання, без відриву від служби, околоточні наглядачі, городові, класні чини, які раніше не здавали кваліфікаційних випробувань. Керівництво МВС звертало увагу і на професійну підготовку нижчих чинів поліції. У «Букварі сучасного городового» говорилося, що «обов'язок кожного поліцейського повинен полягати в набутті знань, завдяки яким він тільки й може принести користь і просунутися вперед по службі» [12, с. 11]. З городовими і околоточними наглядачами дільничних управлінь двічі на тиждень, по вівторках і п'ятницях, проводилися заняття зі службової підготовки. Заняття з городовими проводив старший помічник пристава, з околоточними наглядачами – пристав.

Під час заняття городовим і околоточним наглядачам на прикладах практичної діяльності роз'яснювалися відповідні параграфи інструкцій, пояснювалися нові розпорядження і постанови. У ході заняття лектори намагалися прищепити нижнім чинам такі якості, як ввічливість, стриманість, твердість у своїх діях і правдивість у службових доповідях [13].

З особовим складом поліцейських рот заняття проводилися шість разів на тиждень. Для цього заняття спеціально складався і затверджувався поліцмейстером відділення перелік предметів, таких як «самооборона; надання первинної допомоги в нещасних випадках; грамотність (читання і письмо); теоретичне вивчення служби городового, накази градоначальника, список начальницьких осіб; фехтування і дія холодною зброєю; обладнання, поводження і дія вогнепальної зброї» [12, с. 11]. Заняття тривало три години.

У школах для урядників кандидатам роз'яснювалася сутність і межі їх прав і обов'язків, прийоми і умови діяльності, відповідальність за порушення законів, пояснювалися ознаки злочинів. Подальша підготовка урядників покладалася на повітових справників. За розробленою МВС таємною програмою в поліцейських школах викладалися як загальноосвітні, так і спеціальні предмети: 1) поліцейський статут, 2) законодавство, 3) основи розшукової діяльності, 4) дресирування і використання поліцейських собак, 5) способи самозахисту і обеззброєння злочинців, 6) фотографія, антропометрія і дактилоскопія, 7) відомості з ветеринарії, медицини і санітарії, 8) стрільба і догляд за зброєю, 10) військовий стрій [14, с. 109, 110]. Тільки у 1913 р. МВС розробило і затвердило нову програму для усіх шкіл поліцейських урядників, що складалася з двох розділів різних статутів Зводу законів Російської імперії, які визначали їх адміністративну та кримінально-процесуальну діяльність, а також нормативно-правові акти МВС та постанови губернаторів [15].

Оскільки розшукові відділення були в цей час лише у містах, а у сільській місцевості розшуковою роботою займалися урядники, то спеціальна частина програми передбачала вивчення розшукової справи [14, с. 88].

В курсі юридичних наук вивчалися спеціальні частини кримінального і кримінально-процесуального права, статuti казенного управління і постанови губернаторів. Спеціальна частина програми була присвячена вивченню розшукової справи. Вона була поєднанням криміналістики і оперативно-розшукової діяльності.

Урядники зобов'язувались найсуворіше дотримуватись законності. Тема «Допит підозрюваного» починалася категоричною вимогою не домагатися від обвинувачуваного зізнання погрозами, неправдивими запевненнями і тим більше фізичним насильством. У курс розшукової справи входили також теми «Виявлення і допит свідків», «Збирання речових доказів», «Зовнішнє спостереження», «Непрямі докази», «Робота із собакою», «Антропометрія, дактилоскопія і фотографія» [8, с. 11–12].

У 1910 р. школу урядників було відкрито у Кам'янці-Подільському, в 1911 р. у Полтаві. Відбір кандидатів на навчання здійснювався з числа стражників і городових. Не заборонялося, за наявності вакансій, вступати у школи і приватним особам. Так, до Полтавської школи урядників мали право зараховуватися особи з числа запасних нижчих чинів, що пройшли дійсну військову службу у військах, не старше тридцяти років. До проведення заняття задучалися не лише чини поліції, але й товариші прокурора, радники губернських правлінь, ветеринарні інспектори, лікарські інспектори та їх помічники, інженери. Залучення цих фахівців обумовлювалася широким колом навчальних дисциплін, які викладалися у школах урядників. Курс навчання в усіх школах закінчувався іспитом. У його проведенні брали участь губернатор або віце-губернатор, представники прокуратури, високопосадовці з поліції, завідувач школи. Відповідно до циркуляра МВС № 14532 від 7 травня 1913 р. розклад занять за годинами був наступним: законодавство – 6, розшукова справа – 2, вивчення поліцейських і адміністративних інструкцій – 6, російська мова, історія, географія, медицина, ветеринарія, стройова підготовка – по 2 год. на тиждень [16, с. 950].

Для вивчення і засвоєння повітовими стражниками своїх обов'язків, основних напрямків практичної діяльності, у місті Сумах було видано спеціальну книгу-настанову, яка містила досить детальні інструкції щодо розслідування злочинів і передбачала ведення стражниками спеціальної власної пам'ятної книги, де повинні були фіксуватися найважливіші аспекти діяльності [17]. Постанов по поліції було так багато (і переважно несуттєвих), що чиновники знаходили для себе можливим невиконання частини таких розпоряджень, перебуваючи в упевненості, що незабаром надійде нове, – таке, що спростовує колишній закон або інструкцію [18, с. 15].

З метою кращого ознайомлення стражників із чинним законодавством, порядком ведення діловодства, взаємними стосунками різних установ і посадовців, до кожного повітового поліцейського управління відряджався один вартівник на період, достатній для досягнення наміченої мети [19, с. 93].

2 січня 1912 р. при міському поліцейському управлінні була відкрита школа городових у Катеринославі. Програма підготовки городових було розраховано на два місяці, передбачала теоретичну частину (вивчення різних інструкцій, постанов, наказів, практичне заняття) і практичне заняття. Також у Катеринославі існували курси околоточних наглядачів із 6-місячною програмою навчання [14, с. 116].

У Харкові в цей час було створено розплідник поліцейських собак при Харківському розшуковому відділенні (від січня 1910 р.). Однією з головних причин виникнення розплідника стало велике зростання грабежів і вбивств. Особливо сумний стан склався у Сумському повіті, на території якого на той час було багато невеликих фабрик і заводів.

З цією метою, за розпорядженням губернатора, в січні 1910 р. відряджалися в Санкт-Петербург у розплідник Російського товариства заохочення застосування собак до поліцейської і сторожової служб, поліцейський наглядач Харківського розшукового відділення Стельмах і агент того ж відділення Гармаш. Вони пройшли там повний курс з дресування собак, догляду і їх лікування.

До січня 1912 р. 10 повітів Харківської губернії були забезпечені по одній поліцейській собаці, цілком придатній до несення розшукової служби. Місто Харків і Харківський повіт обслуговувалися двома поліцейськими собаками з кличками Трико і Телем, які стаціонарно перебували при розпліднику розшукового відділення. Ці собаки за викликом посилалися і в інші губернії [20, с. 383].

У зимовий час поліцейські собаки розміщалися у дворі губернатора, в добре обладнаному для цієї мети сараї. При них завжди перебували двоє провідників і людина для приготування їжі й прибирання приміщення. Загальне спостереження і уся відповідальність по розпліднику лежала на начальникові Харківського розшукового відділення. З настанням весни щороку 1 квітня собаки переводилися за місто, у дачну місцевість. Ця місцевість була абсолютно ізольованою від житлових будівель і віддаленою від міста територією. Завдяки своїй віддаленості від міста, дачних поселень і доріг, це місце було недоступне і для зловмисників «... у яких, цілком можливо, з'явився б намір позбутися собак за допомогою отруєння або іншим шляхом, оскільки собаки є для них постійною загрозою їх благополуччю і безкарності за злочинні діяння» [21, с. 9]. Розплідник був влаштований у лісі, при якому був добре обладнаний барак для провідників і усі необхідні для навчання і

утримання розплідника, включаючи коня і віз для обслуговування потреб розплідника.

Користь від роботи поліцейських собак щодо розкриття злочинів виявилася величезною, і це видно із пояснювальної записки начальника Харківського розшукового відділення С. О. Богуславського: «...Який вплив на зменшення злочинності в населенні зробили поліцейські собаки, можна наочним чином бачити, наприклад, по Сумському повіту, де раніше, до надання повіту поліцейського собаки, процвітали зухвалі грабежі і вбивства, винуватці яких, у більшості випадків, залишалися невиявленими, що заохочувало зловмисників до здійснення подальших злочинних діянь. З відрядженням у розпорядження Сумського справника поліцейського собаки Арапа за допомогою котрого, в короткий час розкрито декілька визначних злочинів, останні почали помітно зменшуватися і нині звелася до мінімуму. Настільки діяльність одного лише поліцейського собаки нагнала холоду на злочинний елемент Сумського повіту» [21, с. 7–8].

Протягом 1911 р. за допомогою собак було розкрито 30 злочинів, здійснених у Харківській губернії, у тому числі 9 вбивств і озброєних нападів, що супроводжувалися пограбуваннями [20, с. 385].

Розвиток службового собаківництва дозволяв більш оперативно проводити розшук злочинців, але не зменшував основної проблеми – потреби підвищення професіоналізму і поліпшення якісного складу кадрів. Крім того, відсутність єдиного підходу до первинної підготовки і неможливість з фінансових міркувань створити більшу кількість шкіл поліцейського резерву призводили до значного контрасту в рівні підготовки поліцейських Російської імперії. У віддалених місцевостях і особливо в повітових поліційних відділках рівень професійної підготовки упродовж усього досліджуваного періоду залишався украй низьким, незважаючи на усі заходи, що вживалися урядом [22, с. 101].

Таким чином, слід відзначити, що професійна підготовка поліцейських кадрів на українських землях Російської імперії не була достатньо розвиненою, кількість центрів такої підготовки обмежувалася лише кількома містами. Фактично цей процес почав набувати системного характеру лише після революції 1905–1907 рр., але не встиг завершитися.

Список використаних джерел: 1. Шелкоплас В. А. Полицейская реформа в России в 60-х годах XIX века / В. А. Шелкоплас. – Минск : Минск. высш. шк. МВД СССР, 1981. – 50 с. 2. Снегирев И. М. Безопасность и полиция / И. М. Снегирев. – Витебск, 1912. – 198 с. 3. Мулукаев Р. С. Полиция в России (IX в. – начало XX в.): монография / Р. С. Мулукаев. – Н. Новгород : Тип. УВД Нижегород. обл., 1993. – 104 с. 4. Нарбутов Р. В. Полиция Российской империи (1862–1917 гг.): историко-правовой аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нарбутов Роман Викторович. – М., 1992. – 24 с. 5. Организация и

деятельность уголовного сыска в дореволюционной России (конец XIX – начало XX вв.) : учеб. пособие / под ред. Б. П. Балуева и Р. С. Мулукаева. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – 97 с. **6.** Матиенко Т. Л. Сысканая полиция в России во второй половине XIX – начале XX в. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Матиенко Татьяна Львовна. – М., 1999. – 24 с. **7.** Лебедев В. И. Искусство раскрытия преступлений. Дактилоскопия / В. И. Лебедев. – СПб. : Тип. М-ва Внутр. Дел, 1909. – 62 с. **8.** Из истории подготовки и воспитания кадров полиции в дореволюционной России : сб. ст. и материалов. – Новгород, 1993. – С. 11–13. **9.** Резерв Санкт-Петербургской столичной полиции. Специальная школа для чинов полиции и Музей столичной полиции. – С-Пб. : Тип. С.-Петерб. Градоначальства, 1901. – 33 с. **10.** Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство: 1703–1903. Краткий исторический очерк / сост. И. П. Высоцкий. – СПб. : Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. – 326 с. **11.** Министерство внутренних дел России: 1802–2002. Исторический очерк в 2-х томах / С.-Петербург. ун-т МВД России ; Акад. права, экономики и безоп-ти жизнедеят-ти ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Фонд поддержки науки и образования в области правоохранительной деятельности «Университет», 2002. – Т. 2. – 272 с. **12.** Букварь современного городского. – Варшава, 1915. – 20 с. **13.** Ведомости Санкт-Петербургского Градоначальства и Столичной полиции. – 1909. – 1 дек. **14.** Кольцова М. В. Профессиональная подготовка полицейских кадров Российской империи в период с 1907 г. до февраля 1917 г (историко-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кольцова Маргарита Владимировна. – М., 2005. – 176 с. **15.** Программа курса подготовительной школы для лиц, желающих занять должность полицейского урядника. – Саратов, 1913. – 13 с. **16.** Вестник полиции. – 1915. – № 30. **17.** Полицейский стражник. Руководство-наставление, составленное по закону 5 мая 1903 г., с подробными сведениями, необходимыми в практической деятельности стражников, указанием их обязанностей, инструкцией по обнаружению и расследованию преступлений и проступков и формами донесений и ведения памятной книжки / сост. Н. Т. Волков. – Изд. 3-е. – Сумы, 1904. – 164 с. **18.** Иванов К. Д. Правовые основы формирования и развития системы кадрового обеспечения МВД России : традиции и современность: историко-правовой аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Иванов Константин Дмитриевич. – СПб., 2005. – 24 с. **19.** Сборник новых законов и циркуляров. Справочная книга для чинов полиции и полицейских управлений / сост. А. Н. Букуновский. – Харьков, 1912. – 504 с. **20.** Бандурка О. М. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII – 1917 р.) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. А. Греченко, О. Н. Яриш. – Х. : Золота миля, 2012. – 616 с. **21.** Отчет о деятельности полицейских собак питомника Харьковского сысканого отделения за 1911 год. – Харьков : Тип. «Художеств. труд» Р. Радомышльского, 1912. – 18 с. **22.** Костылев А. О. Организационно-правовые аспекты работы с кадрами полиции и жандармерии Российской империи (1880–1917 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костылев Алексей Олегович. – М., 2000. – 179 с.

Надійшла до редколегії 13.08.2013

Греченко В. А. Профессиональная подготовка полицейских кадров на украинских землях Российской империи в начале XX в.

Исследованы основные аспекты подготовки кадров полиции, принципы, программа, формы и методы этой подготовки. Показана роль МВД, губернаторов в реализации профессиональной подготовки полиции.

Ключевые слова: полиция, профессиональная подготовка, кадры, Министерство внутренних дел.

Grechenko V. A. The professional training of police personnel on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the XX-th century

The state of police personnel training on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century is analyzed. This problem has been studied by Russian and Ukrainian historians of law, but they used mostly all-Russian material and the process of police personnel training in the Ukrainian provinces of the Empire is studied insufficiently. The purpose of this paper is to outline the main aspects of police personnel training on the Ukrainian lands of the Russian Empire at the beginning of the XX-th century. The article specifies reasons for the low level of police training in the early twentieth century, associated with a lack of government attention to these problems and lack of funds. It is emphasized the role of governors as heads of police in the province in the exercise of police personnel training. Much attention is paid to police training programs, forms and methods of work; special features of police training at various levels, mainly the lower ranks, are specified. These programs varied depending on the position for which the candidate claimed to police, and included a variety of disciplines, starting from teaching elementary reading and writing, and ending with the criminal law and criminal procedure. A lot of notice was taken of the study of law, and particularly the instructions of higher authorities. The amount of time that was allocated to the professional training ranged from a few hours a week to 6 months. Schools for police personnel training were opened in 1910-1912 in Kamenets-Podolskyi, Yekaterinoslav, Poltava. In 1910 in Kharkov the school of service dog-breeding was founded that played a significant role in the fight against crime during this period. It was concluded that training of police personnel on the Ukrainian lands of the Russian Empire was not sufficiently developed, the number of training centres was limited to a few cities. This issue needs further study.

Keywords: Ministry of Internal Affairs, personnel, police, professional training.

